

نقد می‌کنیم!

اشاره

در دومین «نشست نقد و بررسی کارشناسی کتاب‌های درسی» که با بررسی کتاب فارسی «بخوانیم و بنویسیم» پایه‌ی اول ابتدایی در محل سالن اجتماعات «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» برگزار شد، بر تغییرات کتاب‌ها در سایه‌ی نقد منصفانه، ارائه‌ی نظرات کاربردی و استفاده از ایده‌های همه‌ی صاحب‌نظران در این راه تأکید شد.

محمود یحیوی

عکس؛ اعظم لاریجانی

گزارشی از جلسه‌ی نقد و بررسی کتاب فارسی «بخوانیم و بنویسیم» پایه‌ی اول ابتدایی

نظر به اهمیت موضوع و وجود بیش از ۲۵۰ عنوان کتاب درسی که به ارتقای دائم نیاز دارند، می‌توان به جایگاه این گونه جلسات علمی و ناقدانه پی برد. جلسه به همت گروه پژوهش «دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی» و با حضور مهندس مهدی نوید، رییس سازمان پژوهش و معاون وزیر، خانم فاطمه رضانی، معاون دوره‌ی ابتدایی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، حجت‌الاسلام علی ذوعلم، مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، فریدون اکبری شلدره‌ای و دکتر حسین قاسم‌پور، از مسئولین و مؤلفان گروه زبان و ادبیات فارسی دفتر تألیف، دکتر بهمن زندی از «دانشگاه پیام نور»، محمدرضا سرشار از «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی» و خانم پریچهر یزدانی، از آموزگاران مجرب آموزش و پرورش منطقه‌ی ۲ تهران، برگزار شد. خلاصه‌ای از مباحث مطرح شده در این نشست را برای آگاهی خوانندگان مجله فراهم آورده‌ایم.

تولید کتاب پس از اعتباربخشی

مهندس نوید، رییس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و معاون وزیر آموزش و پرورش، آغازگر این نشست بود: «بحث نقد کتاب‌ها توسط صاحب‌نظران داخل و خارج از سازمان پژوهش، با نگاه به تجربیات آن‌ها بسیار کارساز است. حرکت جدید دیگر در کنار این فعالیت، اعتباربخشی و اجرای آزمایشی بعد از تولید محدود توسط گروه تألیف است که در این نوبت، از نظرات دانش‌آموزان، معلمان و صاحب‌نظران بهره گرفته می‌شود. در گذشته کارها از تولید به مصرف بود، اما امروز حتی از مؤسسه‌ی پژوهشی سازمان هم خواسته شده است تا این طرح‌ها را بررسی و آسیب‌شناسی کند.»

نوسازی کتاب درسی

مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی نیز سخنان خویش را با تأکید بر کتاب درسی و نوسازی آن شروع کرد. حجت‌الاسلام ذوعلم گفت: «در چرخه‌ی آموزش رسمی کشور، کتاب درسی عاملی مهم محسوب می‌شود که کارشناسان دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، در تهیه و تدوین آن تلاش کرده‌اند. اگرچه برای به وجود آمدن این عنصر مهم زحمات‌های زیادی کشیده شده است، اما همچنان به نوسازی و ارتقا نیاز دارد. در پی همین نیاز، نقد منصفانه از نیازهای اساسی این بخش از کارهای سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی است که از مدتی قبل آغاز شده است و هرماه

یک کتاب درسی موجود را شامل خواهد شد. بدین ترتیب، به انتظار مخاطب نیز پاسخ می‌دهیم.»

کمک به بهبودی

خانم رضانی نیز در مورد اهداف سازمانی این نشست‌ها گفت: «از هدف‌های ما، یکی معرفی محصولات سازمان است و در نتیجه، در پی کمک به بهبود وضعیت موجود هستیم. این نقد و بررسی در سال‌های آتی اثر خود را نشان خواهد داد و می‌توان نکات مبهم را توسط آن رفع کرد.»

دوره‌ای خطیری

فریدون اکبری به روند فعلی محتوای کتاب «بخوانیم و بنویسیم» اشاره کرد و پرداختن به دوره‌ی ابتدایی را کاری خطیر ارزیابی کرد. وی در ارتباط با گذشته‌ی تألیف کتاب افزود: «کتاب‌های درسی از دوره‌ی مشروطه، فرایندی را طی کرده‌اند که در ابتدا گسستگی داشت و امروزه به هم‌نوایی رسیده است. از سال ۱۳۰۸، توسط وزارت فرهنگ و معارف وقت، قانون تألیف کتاب یکسان تصویب شد. پیش از آن، مبنای آموزشی در دوره‌ی ابتدایی برپایه‌ی حروف الفبا و آموزش عم‌جزء و کتاب جامع عباسی بود.»

اکبری در مورد یکسان‌سازی تولید کتاب می‌گوید: «از نتایج یکسان‌سازی، رسیدن به کتاب‌های یکدست دبیرستان با ۸۰ عنوان در سال ۱۳۱۵ بوده است. در سال ۱۳۳۴، برنامه‌ی تألیف دیگری در مورد کتاب کلاس‌های اول تا چهارم ابتدایی پیاده شد و از دهه‌ی ۴۰ سراغ برنامه‌ی آموزشی درسی رفتند که تا پیش از آن وجود نداشت.»

بعد از انقلاب اسلامی

کارشناس مسئول گروه زبان و ادبیات فارسی دفتر تألیف می‌افزاید: «پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۸، یک بازنگری انجام شد تا در دهه‌ی ۷۰ برنامه‌ریزی جدیدی انجام شود. حال با توجه به دوره‌ها و تغییرات که از الزامات زمانه است، کتاب فارسی اول **بخوانیم و بنویسیم** چهار بخش دارد. یکی از آن‌ها نگاره‌ها یا لوحه‌هاست که اول بار به وسیله‌ی **حسین کاظم‌زاده ایرانشهر** وارد قلمرو آموزشی شد.»

از لحاظ چینش محتوایی کتاب اول، اکبری می‌گوید: «کتاب هشت فصل پنهان دارد. روان‌خوانی اول نیز از پایه‌ی دوم تا پنجم متفاوت است. حضور عنوانی به نام **با هم بخوانیم** در شعر تا کلاس پنجم حفظ شده است و هدف آن، تقویت مهارت زبان‌آموزی و ایجاد لذت در کلاس فارسی است.»

انتقاد سرشار

محمدرضا سرشار یا همان رضا رهگذر داستان‌نویس و قصه‌گوی معروف رادیو و عضو پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی، به حجم زیاد کتاب فعلی اشاره کرد و خواست که از شعر شاعران دیگری به غیر از **مصطفی رحماندوست** نیز در این کتاب استفاده شود.

وی گفت: «از طرف دیگر، تعداد ۱۵ شعر در کتاب دیده می‌شود که به نسبت انواع دیگر، دارای تراکم است. شعر صفحه‌ی ۷۰ کتاب هم با توجه به وزن و مفهوم آن، بیشتر برای پایه‌ی دوم مناسب است.» محمدرضا سرشار افزود: «متأسفانه در شعرها علائم سجاوندی به کار نرفته است و کتاب به لحاظ مذهبی بسیار رقیق است. جنبه‌های زیبایی‌شناسی تصویرها کم‌تر رعایت شده است.»

در این کتاب مادر بزرگ، قصه‌ی خارجی جوجه اردک زشت را برای نوه‌اش تعریف می‌کند، در حالی که کشور ما به بیانی مهد قصه است و نیازی به طرح چنین موضوعی نیست. تصویرها و متن‌ها همه جدی‌اند و از عناصر طنز و مطایبه که برای این سن لازم است، استفاده نشده است. متن صفحات ۸۴، ۸۶، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۱۴ و چند صفحه‌ی دیگر، اشکال‌های ویرایشی دارد.»

انصاف هم چیز خوبی است!

بهمن زندی در ابتدا با کلیدواژه‌ی «انصاف» سخنان خود را شروع کرد و گفت: «در همه‌جا - حتی انتقاد - اگر انصاف رعایت شود، جامعه پویاتر خواهد شد. کتاب فارسی اول به ظاهر کتابی ساده است، ولی هر چیز ساده، آسان نیست. هم‌چنان که تولید آثار ادبی برای کودک نیز بسیار مشکل است و هنگامی که بخواهیم ساده‌نویسی کنیم بزرگ‌ترین مشکلات رودرروی ما قرار می‌گیرند. بنابراین جا دارد از کسانی که شجاعت ورود به این عرصه را پیدا کرده و کتاب تألیف کرده‌اند، تشکر کنیم.»

زندی با اشاره به اهمیت تولید کتاب توسط یک گروه کامل می‌گوید: «آموزش فارسی در این کتاب هدفی بین رشته‌ای است و از یک تخصص نمی‌شود انتظار تحقق چنین هدفی را داشت، بلکه به متخصصین فرهنگی - اجتماعی، روان‌شناس و سایر هنرمندان نیاز است تا ابزاری مناسب تولید شود. دیده می‌شود مهم‌ترین ضعف این کتاب نداشتن ترکیب شایسته‌ای برای ترویج و پردازش محتواست. از سوی دیگر، واقعاً پس از اجرای آزمایش و اعتبارسنجی، معلوم نیست چه کسی مسئولیت پاسخ‌دهی و رفع ایرادهای آن را دارد. تازه وقتی به آموزش زبان در پایه‌ی اول می‌اندیشیم، ذهن ما به خواندن و نوشتن مشغول می‌شود، در حالی که دو مهارت شنیدن و صحبت کردن نیز مؤلفه‌های مهمی هستند که جریان آموزشی و محتوایی برای این دو مورد آخر پیش‌بینی نشده است. باید گفت به نوعی، استفاده از عناصر

و منابع فراکلامی فراموش شده است.»

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور، با اشاره به استانداردهای آموزشی و راه‌های رسیدن به آن، می‌گوید: «از دید مخاطب‌شناسی، حدود ۳۰ درصد فرزندان کشور غیرفارسی‌زبان هستند. چه کسی گفته است که رفتارهای زبانی و آموزشی با همه‌ی بچه‌های کشور باید به یک صورت باشد؟ باید هدف استانداردهای آموزشی هماهنگ و راه‌های رسیدن به این مقصود متفاوت باشد.»

دیگر این که کتاب یاد نمی‌دهد دانش‌آموز چه گونه از فناوری رسانه‌ای، از رادیو، روزنامه یا رایانه، استفاده کند. باید آموزش مستمر فراهم شود و در این صورت، این کتاب نقطه‌ی عزیمت است. باید دانش‌آموز را به جمع‌آوری اطلاعات ترغیب کرد تا در تولید محتوا شریک شود. خواندن باید برای یادگیری و نه برای خواندن تدریس شود. دانش‌آموز باید از درون یادگیری را انجام دهد و بتواند خود را راهبری کند و به دیگران - آموزگار - متکی نباشد.

اساس کار ما نیز به عنوان صاحب‌نظر و مؤلف باید آموزش مهارت‌های یادگیری باشد. در کتاب **پنویسیم** باید طوری آموزش داد که دانش‌آموز بتواند همه‌چیز را بنویسد و نه آن چه را که ما می‌گوییم. از لحاظ گزینش محتوا، در کتاب تنوع‌بخشی و استفاده از گونه‌های نوشتاری فراموش شده است، از قصه و لطیفه، بازی‌های نوشتاری، فولکلور و جدول غفلت شده است و متن‌ها معمولاً فرمایشی هستند. انواع جملات امری، پرسشی و تعجبی کجا هستند؟ بدانیم که زبان فارسی رمز هویت ماست. چه طور این هویت در آموزش نادیده گرفته می‌شود؟! نه از پیامبر (ص)، و نه از **کوروش کبیر**، بنیان‌گذار ایران، حرفی به میان نیامده است. از نمادهای دیگر چون میدان آزادی، سی‌وسه‌پل، حرم **امام رضا (ع)** و تخت جمشید نیز در کتاب انعکاسی دیده نمی‌شود.

- در این کتاب، محور فردیت برتری دارد.

- در مجموع این کتاب باید زیبا و جذاب شود.

کتاب از نگاه تجربه

پریچهر یزدانی آموزگار تهرانی، سال‌هاست که در پایه‌ی اول تدریس می‌کند و زیربوم کتاب را در هنگامه‌ی تدریس شناخته است. از محاسن کتاب از جمله ایجاد هماهنگی بین معلم‌ها می‌گوید و این که بخش‌های پایینی صفحات که کودک باید جمله‌ها را کامل کند، از قسمت‌هایی است که بچه‌ها را به تفکر وامی‌دارد. یزدانی در مورد نگاره‌ها می‌گوید: «نگاره‌ها اهداف متعددی در کتاب دارند، اما مهم‌ترین مسئله‌ی آن‌ها، توجه به چهار مهارت گوش دادن، حرف زدن، خواندن و نوشتن است. اما به گفتار شفاهی توسط بچه‌ها در کتاب کم‌تر پرداخته شده است. معمولاً برخی معلم‌ها به همه‌ی اهداف نگاره‌ها نمی‌پردازند، چون مشکلات نهفته دارند و آموزگار تصور می‌کند، نگاره نمی‌تواند او را کمک کند. در نگاره‌ی ۲، ترکیب طوری نیست که پیام را به بچه‌ها برساند. در نگاره‌های ۷ و ۸ معلوم نیست چه اهدافی دنبال می‌شود. البته بعضی جاها به خلاقیت بچه‌ها توجه شده است.

طی سال‌ها تدریس به این نتیجه رسیده‌ام که این کتاب بیشتر به املا، آن هم از راه غلط‌نویسی و اصلاح کلمه می‌پردازد. لازم است که دانش‌آموز ما بداند، کلمه‌ی **بابا** از چهار صدا تشکیل شده است.

دانش‌آموزان معضل طولی‌وار خواندن و نوشتن را دارند. آموزگارها هم باید در ارتباط با آموزش نگاره‌ها، آموزش‌های یکسان ببینند تا از سردرگمی‌شان کاسته شود. اندازه‌ی حروف هم درست‌تر شود.

یزدانی هم چنان می‌گوید: «کتاب کلمات زیادی دارد و به همین دلیل در ایجاد و خلق کلمات جدید قدرت نوآوری از دانش‌آموز سلب می‌شود. از لحاظ دشواری یادگیری، درس **خطرات انقلاب** کلمات سختی دارد. اغلب متن‌ها و نقاشی‌ها هم خوانی ندارند. مثلاً از رودخانه نام می‌برد و دریا را نشان می‌دهد. طوری نشود که کودک کلمه‌ی **وطن** را به تهران تعمیم بدهد. به همین دلیل این ضرورت را حس کرده‌ام که کتاب‌ها چند تألیفی شوند تا ما نیز طی یک تحقیق تجربی ببینیم در هر جای کشور، چه انتظاری از دانش‌آموز هفت ساله داریم.»

کتاب از نگاه مؤلف

حسین قاسم‌پور، از مؤلفان گروه زبان و ادبیات فارسی دفتر تألیف، تشکیل چنین جلسه‌هایی را برای سازمان و در نتیجه برای بهتر شدن وضعیت آموزش خجسته می‌داند و اذعان می‌دارد، تاکنون نشست‌هایی نداشته‌اند که کارشناسان دیگر گروه‌های درسی در آن حضور داشته باشند و ابراز نظر کنند.

او می‌گوید: «وقتی شروع به نقد و بررسی می‌کنیم، باید از چارچوب‌ها و سیاست‌های برنامه اطلاع دقیق داشته باشیم تا بتوانیم از جزئیات سخن به میان آوریم. ۸۰ سال از عمر آموزش و پرورش رسمی کشور در زمینه‌ی تألیف کتاب درسی می‌گذرد. از دور نگاه کردن خوب است، اما باید از نزدیک هم دستی بر آتش داشت.»

تقاضا می‌کنم مسئولین دفتر تألیف برای برنامه‌های خود جلسات توجیهی بگذارند.»

قضاوت نمی‌کنم!

محمدعلی صدوقی، مدیر گروه آموزش ابتدایی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، سخنان خود را با چند پرسش آغاز کرد: «آیا این حجم مطلب با محدوده‌ی زمانی درس تناسب دارد؟ برداشت گروه زبان و ادبیات فارسی از اجرای آزمایشی کتاب چیست؟ تجدیدنظری در این ارتباط انجام داده‌اید؟»

مدیر گروه آموزش ابتدایی ادامه داد: «در مقام قضاوت نیستیم، اما می‌خواهم تأکید کنم که روی برنامه‌ی اجرای آزمایشی دقت بیشتری شود. مسائلی در این جلسه مطرح شد که اگر برای آموزگاران شفاف نیستند، باید شفاف‌سازی شوند تا بحث کاربردی‌تر شود.»

در پایه‌ی اول نیازی نیست که دانش‌آموز با مفاهیم بمباران شود. لازم است از طرف گروه ادبیات، استانداردهای محتوا و بازخوانی کتاب انجام شود. تأمل کنیم که در این کتاب، دو مهارت شنیدن و صحبت کردن چه اندازه جدی گرفته شده است.

گروه دقت کند در کتاب بر نوشتن مستقل توسط دانش‌آموزان چه مقدار تأکید کرده است! ضرورت دارد ببینیم، دانش‌آموز با این کتاب به حفظ کردن مطالب روی آورده یا آن‌ها را یاد گرفته است. آیا معلم راهکارهایی را در کتاب می‌یابد تا میزان یادگیری دانش‌آموز را به دست آورد؟

به هر حال، سؤال‌های بسیاری مطرح می‌شود که جای بازگفتن دارد. از جمله این که آیا حجم و شکل فیزیکی کتاب او را یاری می‌دهد؟!»